УДК 811

Кузів М. З.,
Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

АБЗАЦ ЯК КОМПОЗИЦІЙНА СКЛАДОВА ТЕКСТУ

У статті висвітлюються питання щодо структури тексту. Розглядаються погляди мовознавців на абзац, з'ясовуються його основні ознаки у співвідношенні з надфразною єдністю та складним синтаксичним цілим.
Ключові слова: *текст, структура тексту, абзац, надфразова єдність, складне синтаксичне ціле.*

В статье освещаются вопросы структуры текста. Рассматриваются взгляды языковедов на абзац, выясняются его основные признаки в соотношении со сверхфразовым единством и сложным синтаксическим целым.
Ключевые слова: *текст, структура текста, абзац, сверхфразовое единство, сложное синтаксическое целое.*

The article deals with the questions of the structure of the text. The ideas of linguists in the paragraph, its main features being investigated in relation to supra-phrasal unity and complex syntactic unit.
Keywords: *text, text structure, paragraph, super-phrasal unity, complex syntactic unit.*

Функціональний аспект у вивченні мови, орієнтація на комунікативний процес призвели до виявлення такої комунікативної одиниці, як текст. Теорія тексту як наукова дисципліна виникла у другій половині XX століття на перехресті ряду наук – інформатики, психології, лінгвістики, риторики, прагматики, семіотики, герменевтики, книгознавства, соціології. Не дивлячись на чисельність міждисциплінарних перетинань, на даний час теорія тексту володіє власним онтологічним статусом. Теорія тексту охоплює будь-які знакові послідовності, однак основним її об'єктом є текст.

В теорії тексту існує ще чимало дискусійних питань, невирішених проблем, наприклад питання про мінімальні розміри тексту (чи можна вважати текстом, зокрема, одну комунікативну репліку?). Не встановлено і вживання самого терміна, назви дисципліни. Вивчення тексту здійснюється під різними назвами: окрім терміна “теорія тексту”, існують терміни “лінгвістика тексту”, “структура тексту”, “герменевтика”, “граматика тексту”, “стилістика тексту”.

Різноманітні визначення поняття “текст” і різний ступінь їх повноти пов'язані не тільки зі складністю і багатоаспектністю самого феномену, але і з існуванням різних точок зору, підходів до його дослідження, що неодноразово наголошували багато вчених (В. Д. Горяний, О. І. Москальская, А. К. Соловйова та ін.).

Походження слова “текст” автори різних видань пов'язують з латинськими словами *textum*, що перекладається як *зв'язок, з'єднання,* або *textus – тканина, сплетіння, з'єднання*. У мовознавстві вважають, що текст – це об'єднана змістовним зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язаність і цілісність.

Проаналізувавши лінгвістичні дослідження, присвячені структурі тексту можна зробити висновок про те, що під структурою тексту потрібно розуміти складові частини тексту та їх взаємозв'язки. До таких частин належать, по-перше, зачин, основна частина, кінцівка; по-друге – групи речень, які об'єднані смислом та змістом і яким властива певна композиційна форма (надфразна єдність – НФЄ, лінійно-синтаксичні послідовності, текстові ансамблі або комунікативні блоки, предикативно-релятивні блоки); по-третє, це комунікативно сильні автосемантичні речення.

Учені, що висвітлюють питання структури і членованості тексту, іноді вважають, що НФЄ формально збігається з абзацом. Збіг границь НФЄ з абзацом можливий, але не обов'язковий. До складу абзацу, на думку І.Р. Гальперіна [1], можуть входити два і більше НФЄ, що тісно змикаються між собою за змістом, і тому розділення їх абзацним відступом видається немислимим.

Як відомо, абзац (нім. Absatz – уступ) – це відступ управо на початку першого рядка для відділення однієї частини тексту від іншої, а також частина тексту між двома такими відступами [9, с. 3]. Абзац має значення для читців, переписувачів, складачів. У діалозі його роль – відокремлювати мовлення різних осіб; у монолозі функції абзацу визначаються потребою виділення, смислового підкреслення.

Виділення абзаців у тексті відбиває композиційно-стилістичні особливості тексту і принципи його організації [1; 2; 7]. Отже, абзац – це компонент зв'язного тексту, що складається з однієї чи кількох фраз (речень) і характеризується єдністю та відносною закінченістю змісту. У близькому до цього значенні виступають терміни “період”, “складне синтаксичне ціле” (ССЦ), “надфразна єдність”, причому абзац найчастіше збігається в окремих рисах із складним синтаксичним цілим. Учення про складне синтаксичне ціле було сформульоване О. М. Пєшковським, який зазначав, що “межами між абзацами, на відміну від меж між складними цілими, є тільки надмірно подовжені паузи, оскільки особливих інтонацій, які б принципово відрізняли абзац від складного цілого, немає” [5, с. 459]. Термін “абзац”, за словами Т. Сільман, має три значення, два з них підкреслені О. М. Пєшковським (синтаксичне і друкарське), і третє – відносно закінчений відрізок літературного тексту, тобто значення літературно-композиційне [7, с. 107]. Отже, як зазначають дослідники, абзац, лишаючись явищем синтаксичним, водночас виявляється і явищем літературної композиції (і все це на базі друкарського, тобто графічного виділення абзацу). М. С. Поспєлов вважає, що реальною синтаксичною одиницею зв'язного монологічного мовлення є, як правило, не речення, а група речень, які утворюють авторське висловлювання [6]. Воно, за словами О. М. Пєшковського, становить “сполучення речень, пов'язаних сполучниками, сполучними словами чи сполучними синтаксичними паузами і не роз'єднаних розділовими синтаксичними паузами” [5, с. 459].

© Кузів М. З., 2013

Всередині абзацу між реченнями можливі найрізноманітніші форми зв'язку, зокрема, такі, як і між частинами складнопідрядних речень. Наприклад, І. О. Фігуровський виділяє такі відношення між складними реченнями у зв'язному тексті: означальні, додаткові, причинові, підметові, присудкові [10, с. 11]. Звичайно, ці зв'язки у тексті складніші й різноманітніші, ніж між частинами складного речення у складносурядному чи складнопідрядному. Між окремими реченнями всередині абзацу здебільшого основні логічні зв'язки такі ж, як і в самому складному реченні, оскільки вони проявляються в різних типах приєднувальних конструкцій, відношень, серед яких можна виділити відношення "конкретизуючого прилягання" [7] та "моменту перерваності викладу" [6], коли сусідні речення відображають не плавний розвиток думки, а, навпаки, стрибок, розрив, який, однак, не виділяється абзацом. Принцип сполучення абзаців, ще індивідуалізованіший, ще менш граматично узагальнений, ніж принцип сполучення самостійних речень усередині абзацу. Адже при переході від одного абзацу до другого панує "роз'єднувальна сила паузи" [5, с. 457]. Отже, тут помітний певний розрив, якийсь стрибок у розвитку і думки – більший чи менший. Можна порівняти цю розділову паузу з тією, яка характеризує перехід від одного розділу до другого. Перехід до нового абзацу означає звичайно перехід до нової теми, ситуації, до нового етапу розповіді. Дослідники тексту, розглядаючи загальні риси абзацу, дійшли думки, що є три причини, які змушують виділити в потоці мовлення окремі фрази в абзац:

1. Новизна інформації.
2. Важливість інформації в масштабах смислової організації всього тексту.
3. Неможливість подальшої лінійної подачі нових відомостей, які містяться в даній фразі, через логічну несумісність із сусідніми фразами.

Як уже зазначалося, в абзаці виділяють чотири частини: зачин, основна фраза, коментуюча частина, заключна частина. У відкритих абзацах немає заключної частини (висновку) [4]. Абзацний зачин – це слово, словосполучення або речення, які синонімічні за своїм значенням (позначають час, місце, предметність, процесуальність тощо) і за синтаксичною функцією дорівнюють окремому членові речення. Основна фраза – перша фраза абзацу, що містить у собі одну з основних думок усього абзацу. Її можна назвати абзацною фразою. Коментуюча частина – це все, що йде після абзацної фрази.

Im Jahr 45 vor Christus führte der berühmte Feldherr und Staatsmann Gaius Julius Cäsar eine Reform des Kalenders durch. Nun wurde der Januar der erste Monat des Jahres. Die Monate dauerten 30 oder 31 Tage, nur der Februar hatte 29 Tage. Der Monat Juli erinnert heute noch an den Namen des "Julius"Cäsar. Der folgende Monat wurde nach seinem Nachfolger Augustus benannt.

І все-таки абзац, як вважає Л. М. Лосєва [3], – смислова категорія, що не протиставляється складному синтаксичному цілому, а взаємодіє з ним. Не всі ССЦ починаються абзацами. Фрази, що містять у собі основну інформацію, важливу для смислової організації тексту, можуть бути і всередині, і наприкінці ССЦ, але в таких випадках вони теж виділяються в абзац. Отже, процес виділення абзаців здійснюється незалежно від структури ССЦ, хоча перші речення ССЦ переважно містять основні думки і тому, природно, виділяються в абзац. Своєрідність структури абзацу розглядається як компонент індивідуального стилю письменника.

Дослідники підкреслюють особливу роль початкового речення, "зачину", визначаючи, наприклад, окремі сталі синтаксичні ознаки, які виділяють це речення з-поміж інших (інверсія, використання "починаючих сполучників, вставних слів та ін.). Зачин визначає структуру, рух думки всередині абзацу або складного синтаксичного цілого, а іноді й характер внутрішньої структури тексту [9]. Абзац, таким чином, може вбирати в себе всі синтаксичні особливості стилю певного автора. При цьому особливо важливі початок і кінцівка абзацу; зв'язок між реченнями в абзаці; форма зв'язку між абзацами; внутрішня структура самостійних речень, що складають абзац.

Література:

1. Гальперин И. Р. О понятии "текст" / И. Р. Гальперин // Вопросы языкознания. – 1974. – № 6. – С. 68-77.
2. Горяний В. Д. Стилістична роль абзаца / В. Д. Горяний // Українська мова і література в школі. – 1971. – № 10. – С. 47-48.
3. Лосева Л. М. Структурно-семантическая организация целых текстов / Л. М. Лосева. – Одесса, 1973. – 214 с.
4. Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская // Учеб. пособие. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.
5. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : "Языки славянской культуры", 2001 – 544 с.
6. Поспелов Н. С. Сложное синтаксическое целое и основные особенности его структуры / Н. С. Поспелов // Доклады и сообщения Института русского языка. – М.-Л., 1948. – Вып. 2. – С. 299-317.
7. Сильман Т. И.Синтаксические связи между предложениями и их значение для структуры отдельного предложения и структуры абзаца (на материале современного немецкого языка) / Т.И. Сильман // Филологические науки. – 1965. – № 2. – С. 96-107.
8. Соловьева А. К. Заметки о типологии начальных строк художественных прозаических произведений / А. К. Соловьева // Филологические науки. – 1976. – № 3. – С. 88-89.
9. Словник української мови : В 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1. – С. 3.
10. Фигуровский И. А. Синтаксис целого текста и ученические письменные работы. // И. А. Фигуровский – М. : Учпедгиз, 1961. – 171 с.